

ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava, 3. vyd. SPN 1987, 344 s.

PALKOVIČ, K.: Nárečová terminológia súvisiaca so zakáľačkou. In: Jazykovedné štúdie XXI., Dialektológia. Bratislava, Veda 1987, s. 55–70.

RIPKA, I.: Porovnanie sémantickej štruktúry niektorých lexém v spisovnom jazyku a nárečiach. In: Jazykovedné štúdie XVI. Bratislava, Veda 1981, s. 233–237.

RIPKA, I.: Vecný slovník dolnotreňčianskych nárečí. Bratislava, Veda 1981, 338 s.

RIPKA, I.: Výskum a opis nárečovej lexiky. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny. (Smolenice 1.–4. marca 1983). Bratislava, JÚLŠ SAV 1984, s. 271–281.

Slovník slovenských nárečí I. (A–K). Ved. red. I. Ripka, Bratislava, Veda 1994, 936 s.

ŠIKRA, J.: Lexikálna homonymia. Jazykovedný časopis, 43, 1992, s. 13–25.

TARCALOVÁ, Ž.: Ľudová terminológia pri spracovaní konopí a ľanu. Slovenské odborné názvoslovie, 9, 1961, s. 3–11.

Činovať – k vývoju obsahu a pôvodu pojmu

Juraj Zajonc

Ústav etnológie SAV, Bratislava

Štúdiom tradičnej kultúry z pohľadu národopisu, etnografie i etnológie je úzko späté s jazykom, ktorý tvorí jej dôležitú súčasť a je aj prostriedkom šírenia a uchovávaní informácií. Na význam jazyka ako dôležitého znaku národa poukázala už v 20. rokoch 19. storočia „predromantická“ generácia reprezentovaná najmä J. Kollárom a P. J. Šafárikom (Urbancová, 1987, s. 62). Ako prameň slov, názvov, pojmov označujúcich veci a javy dávno minulé bol jazyk pre súdobých záujemcov o ľud a jeho spôsob života významným, no často jediným východiskom k odhaľovaniu minulosti. Sústreďovanie jazykových dokladov o kultúrnom vývoji Slovákov bolo však neraz spojené s ich nekritickým preceňovaním, čo viedlo k chybným interpretáciám a k vzniku nesprávnych, ba až nevedeckých záverov. Ako príklad možno uviesť *Národné spievanky* zostavené Jánom Kollárom (1834, 1835), ktorý v poznámkach k piesňovým textom v romantickom duchu práve na základe jazykového materiálu rekonštruuje napr. podobu slovenského panteónu (Kollár I, 1953, s. 713 n). Aj napriek tomu však majú údaje zozbierané v tomto období pre dôležitú vedu jedinečnú informačnú hodnotu.

Dôležitosť štúdia pomenovaní a termínov potvrdili aj mimoeurópske etnologické výskumy v minulom storočí. Tak napr. americký kultúrny antropo-

lóg H. L. Morgan zistil štúdiom príbuzenskej terminológie Irokézov, že sa mení pomalšie ako systém príbuzenských vzťahov, ktoré označuje. To mu umožnilo spätne rekonštruovať predchádzajúcu formu rodiny a rodových vzťahov u tejto severoamerickej skupiny indiánskych kmeňov.

V etnológii dnes tvorí skúmanie vzťahu medzi názvom a vecou alebo javom samostatnú metódu. Pomocou tzv. metódy slova a veci (nem. Wörter und Sachen), ktorá vznikla koncom 19. storočia v Nemecku, je možné na základe skúmania pôvodu a formy názvu určitej veci objasniť jej vznik, vývoj. Obdobne môže poznanie histórie predmetu napomôcť objasniť genézu slova (ELKS 1, 1995, s. 354).

Hlbšie zameranie na názvy predmetov a činností má špecifický význam pri štúdiu materiálnej zložky kultúry. Najčastejším procesom vo vývoji prvkov materiálnej kultúry je totiž ich výmena a nie navrstvovanie ako v duchovnej kultúre, v ktorej často nachádzame v jednom zvyku alebo obrade vedľa seba názory a predstavy z rozličných období i oblastí. Zmeny počas vývoja nástrojov a spotrebných predmetov sa dotýkajú ich formy, materiálu i konštrukcie. A to často do takej miery, že pri pohľade na genézu artefaktu s nemennou funkciou a miestom v technologickom procese sa vedľa seba objaví dva tvarom i materiálom odlišné predmety. Zmena technologického postupu alebo zánik určitej činnosti môže viesť až k zániku predmetu. Často jediným dôkazom jeho existencie ostáva iba pomenovanie, ktoré sa môže na základe akejkoľvek, hoci i zdanlivej podobnosti alebo súvislosti preniesť na predmet podobný tvarom, materiálom, hoci tento dokonca nemusí mať s pôvodným nositeľom pomenovania žiadnu funkčnú ani genetickú súvislosť.

Ako príklad uvádzam mieru nazývanú *st'ena*, *st'ienka*, ktorá určuje dĺžku osnovy – usporiadaného súboru určitého počtu nití určitej dĺžky. Osnova sa pripravuje snovaním, ktorého základom je namotávanie nití medzi dve sústavy klinov. Vzdialenosť klinov určuje dĺžku osnovy, počet nití (otočení tam a späť) jej šírku (ELKS 2, 1995, s. 178–179). V domácej a remeselnej výrobe na Slovensku bolo známych niekoľko spôsobov snovania, ktoré sa od seba líšia používanými nástrojmi i operáciami, z ktorých sa tento technologický postup skladá. Jedným z archaických spôsobov je tzv. snovanie na stene (aj *snovanie pot st'enu*; Paličková, 1977, s. 189) alebo snovanie na klinoch, pri ktorom snovajúca osoba chodila a namotávala nite na klíny upevnené v stene budovy. Keďže klíny boli najčastejšie umiestnené na koncoch steny, jej dĺžka určovala aj dĺžku osnovy. Preto sa slovo *st'ena* v rozličných nárečových variantoch stalo základnou dĺžkovou jednotkou pri tomto spôsobe snovania (*1 st'ena* = 6–8 m). Začiatkom 20. storočia bolo však na území Slovenska najrozšírejšie snovanie na otáčavom snovadle, pri ktorom snovajúca osoba stála. Súčasťou otáčavého snovadla sú štyri zvislé latky, okolo ktorých sa pri snovaní viedli vodorovne nite. Základnou jednotkou dĺžky osnovy pri tomto spôsobe snovania sa stala vzdialenosť dvoch susedných latiek (*1 rif* = 75 cm,